

K tradícii kantovského filozofovania v Prešove: Etika Andreja Vandráka¹

Lukáš Švihura

Prešovská univerzita
v Prešove

Namiesto úvodu: Filozofia Immanuela Kanta na Prešovskom evanjelickom a. v. kolégiu

Hoci Prešovská univerzita v Prešove v ostatnom čase vstúpila iba do tretej dekády svojej krátko trvajúcej existencie, vysokoškolské či vyššie vzdelávanie má v Prešove dlhodobejšiu tradíciu. Jeho počiatok sa datuje do roku 1667, keď sa začína rozvíjať „vysokoškolské vzdelávanie v Prešove, ktoré započalo svoju púť otvorením Kolégia hornouhorských stavov“². Na intelektuálne tradície tohto kolégia nadväzuje aj súčasná Prešovská univerzita, pričom k tým dominantným patrí intenzívny filozofický záujem o dielo Immanuela Kanta. Súčasný filozofický záujem o Kantovu filozofiu má teda korene v intelektuálnej histórii, ktorá sa spája s vysokoškolským vzdelávaním rozvíjaným na území terajšieho Prešova.

Ako uvádza Ondrej Mészáros, „filozofia, ktorá sa pestovala na evanjelických lýceách v Prešove, v Kežmarku a v Bratislave v 19. storočí, významnou mierou prispela jednak k rozšíreniu najmä kantovského a postkantovského myslenia, jednak ku kontinuitnému vývoju filozofie samej“³. A ako píše na inom mieste, už v evanjelickom školstve konca 18. storočia sa „vyučuje Wolfova a neskôr Kantova filozofia“⁴, pričom vplyv Kanta na vtedajšie evanjelické vzdelávanie na našom území bol natoľko silný, že jeho „filozofia na evanjelických školách prežíva až do

¹ Za inšpiráciu a podnet spracovať túto štúdiu patrí moje úprimné poďakovanie dekanovi Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, prof. PhDr. Vasilovi Gluchmanovi, CSc. Rovnako úprimné slová vďaky za podporu pri publikovaní tejto štúdie by som chcel vyjadriť riaditeľovi Inštitútu filozofie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, prof. PhDr. Lubomírovi Belásovi, CSc.

² Kónya, P.: K univerzitnému jubileu – príhovor rektora. In: *Prešovská univerzita v Prešove (1997 – 2017). Pamätnica k 20. výročiu vzniku univerzity*. Eds. L. Suhányi – P. Zubaľ – G. Fecková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017, s. 7.

³ Mészáros, O.: Filozofia a filozofi na evanjelických lýceách na prelome storočia. In: *Dejiny filozofie na Slovensku v XX. Storočí*. Eds. K. Kollár – A. Kopčok – T. Pichler. Bratislava: Filozofický ústav SAV, 1998, s. 96.

⁴ Mészáros, O.: Hlavné smery maďarskej filozofie v 19. storočí (východiská vývojových trendov v 20. storočí). In: *Filozofia*, 1997, roč. 52, č. 1, s. 22.

konca 19. storočia⁵. Do obdobia konca 18. storočia spadá podľa Františka Mihi-
nu počiatok záujmu o Kantovu filozofiu na Prešovskom evanjelickom a. v. kolé-
giu: „Už na konci 18. storočia, teda len s nevelkým časovým posunom niekoľkých
rokov, nie desaťročí po vydaní *Kritík...*, sa prostredníctvom svojich profesorov
oobznamujú s dielom tohto *majstra nad majstrov* aj študenti *Prešovského kolé-
gia*“⁶. Jedným z jeho najvýznamnejších profesorov bol nepochybne jeho rektor,
Andrej Vandrák (1807 – 1884),⁷ ktorý bol s Kantovou filozofiou oboznámený pro-
stredníctvom svojho jenského učiteľa J. F. Friesa. Vandrákov regionálny význam
dokladá napríklad táto charakteristika: „Napísal niekoľko desiatok vedeckých
prác, z ktorých mnohé sa stali celoštátnymi učebnicami filozofie, logiky, etiky či
psychológie“⁸. Regionálny význam Vandráka spočíva aj v tom, že jeho *Prvky filo-
zofickej etiky* patria „k pomerne malému počtu diel z oblasti etiky, ktoré vznikli
na území Slovenska v 19. storočí“⁹. Nesmierny *filozofický* význam má však najmä
skutočnosť, na ktorej sa zhodujú viacerí interpretátori Vandrákovej etiky, totiž že
to bol práve Vandrák, ktorého „pričinením sa Kantova filozofia stáva takmer do-
minujúcou filozofiou na Prešovskom evanjelickom kolégiu v 19. storočí“¹⁰ a kto-
rý sa svojou, Kantom ovplyvnenou, etikou „významne pričínil o rozvoj filozofie
a etiky na prešovskom evanjelickom kolégiu“¹¹. Vandrákove reflexie Kantovej
filozofie v kontexte Prešovského kolégia pozitívne zhodnocuje Rudolf Dupkala,
keď píše, že práve ony „prispeli k intelektuálnemu cibreniu filozofického myslenia
na evanjelickom kolégiu v Prešove“¹². A najnovšie takto Vandrákovu etiku hod-
notí aj Sandra Zákutná, podľa ktorej mu Kant „pomohol rozvinúť svoj vlastný [...] prístup,
založený na moralite a pohľade na budúci rozvoj humanity. V kontexte

⁵ Ibid., s. 23.

⁶ Mihina, F.: *Studia Philosophica Kantiana* (Signum Laudis Majstrovi). In: *Studia Philosophica Kantiana. Filozofický časopis pre kriticko-rekonštrukčné uvažovanie*, 2012, roč. 1, č. 1, s. 7.

⁷ Andreja Vandráka takto hodnotí aj Peter Kónya: Kónya, P.: Andrej Vandrák. In: *Antológia z diel profesorov Prešovského evanjelického kolégia I. Filozofia*. Eds. R. Dupkala – P. Kónya. Prešov: Manacon, 1999, s. 168.

⁸ Ibid.

⁹ Gluchman, V.: Vandrákovo dielo *Prvky filozofickej etiky*. In: *Miscellanea Anno 2000*. Eds. P. Kónya – R. Matlovič. Prešov: Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 2001, s. 121.

¹⁰ Pospíšilová, J.: Vandrákova etika ako filozofia mravného sveta človeka. In: *Morálka minulosti z pohľadu súčasnosti (Slovensko v európskom a svetovom kontexte konca 19. storočia a prvej polovice 20. storočia)*. Ed. V. Gluchman a kol. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2006, s. 108.

¹¹ Ibid., s. 114.

¹² Dupkala, R.: K problematike miesta a významu etiky vo filozofickom myslení na Slovensku v prvej polovici 20. storočia. In: *Morálka minulosti z pohľadu súčasnosti (Slovensko v európskom a svetovom kontexte konca 19. storočia a prvej polovice 20. storočia)*. Ed. V. Gluchman a kol. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2006, s. 97; Dupkala, R.: Ohlas Kantovej praktickej filozofie na ev. kolégiu v Prešove. In: *Kant a súčasnosť*. Ed. L. Belás. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2004, s. 96.

Prešovského evanjelického kolégia boli jeho *Prvky filozofickej etiky* unikátnou prácou, ktorá obohatila filozofickú diskusiu a výučbu v celom regióne¹³.

Hodnotenie Kantovho vplyvu na Vandrákovu etiku

Názory jednotlivých autorov sa zhodujú v tom, že Vandrákova etika bola na jednej strane silno ovplyvnená Kantovou etikou, ale na druhej strane aj Friesom a jeho čítaním Kanta, ktoré malo vplyv na psychologizujúci charakter Vandrákovej etiky,¹⁴ ako aj na jeho chápanie podmienenosti morálky a náboženstva¹⁵ a v istom zmysle aj na umiernenější etický prístup, než je Kantov formalizmus.¹⁶ Odhliadnuc od friesovských momentov sa však Vandrákova etika dominantne hodnotí ako *kantovská*. Podľa Dupkalu „Vandrákova práca *Elementy filozofickej etiky* je už takpovediac ‚programovo‘ koncipovaná plne v duchu praktickej filozofie I. Kanta a J. F. Friesa“¹⁷. Čo sa týka Kantovho vplyvu na Vandrákovu etiku, Dupkala nachádza identitu pri riešení problémov v tomto: „V duchu Kanta, Vandrák analyzuje nielen mravnú dimenziu fenoménu *povinnosti*, ale rozvíja tiež problematiku *mravného zákona*, *slobody vôle* atď. Povinnosťou je podľa neho to, čo prikazuje mravný zákon“¹⁸. Ako Dupkala hodnotí, Vandrákove názory na tieto problémy „až nápadne pripomínajú stanoviská Kanta vyjadrené v jeho *Kritike praktického rozumu*“¹⁹. A hoci Dupkala priznáva, že vo Vandrákovej etike sa objavujú aj témy, ktoré „reflektuje zjavne iným spôsobom ako Kant“²⁰ a ktoré súvisia okrem iného s friesovským vplyvom, nepovažuje ich zrejme za natoľko významné, aby mu nedovolili na inom mieste konštatovať, že Vandrák „sa s Kantovou etikou takmer epigónsky identifikuje“²¹.

¹³ Zákutná, S.: Andrej Vandrák's Elements of Philosophical Ethics as a Reflection of Kant's Philosophy at the Evangelical College in Prešov, Slovakia. In: *Natur und Freiheit: Akten des XII. Internationalen Kant-Kongresses*. Eds. V. L. Waibel – M. Ruffing – D. Wagner. Berlin/Boston: De Gruyter, 2018, s. 3692.

¹⁴ Sošková, J.: M. Greguš versus A. Vandrák. Dve podoby chápania Kantovej estetiky a etiky v Prešove v 19. storočí. In: *10. kantovský vedecký zborník*. Eds. L. Belás – P. Kyslan – S. Zákutná. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2013, s. 28; Platková Olejárová, G.: Podoby etiky Andreja Vandráka. In: *Etické myslenie minulosti a súčasnosti (ETPP 2017/17). Etika v minulosti – minulosť v etike*. Ed. V. Gluchman. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2017, s. 125.

¹⁵ Gluchman, V.: Vandrákovo dielo *Prvky filozofickej etiky*, *ibid.*, s. 126; Dupkala, R.: Ohlas Kantovej praktickej filozofie na ev. kolégiu v Prešove, *ibid.*, s. 96; Pospíšilová, J.: Vandrákova etika ako filozofia mravného sveta človeka, *ibid.*, s. 108.

¹⁶ Mészáros, O.: Filozofia Andreja Vandráka. In: *Filozofia*, 1984, roč. 39, č. 6, s. 751 a n.

¹⁷ Dupkala, R.: Ohlas Kantovej praktickej filozofie na ev. kolégiu v Prešove, *ibid.*, s. 89.

¹⁸ Dupkala, R.: K problematike miesta a významu etiky vo filozofickom myslení na Slovensku v prvej polovici 20. storočia, *ibid.*, s. 95.

¹⁹ *Ibid.*; Dupkala, R.: Ohlas Kantovej praktickej filozofie na ev. kolégiu v Prešove, *ibid.*, s. 90.

²⁰ Dupkala, R.: Ohlas Kantovej praktickej filozofie na ev. kolégiu v Prešove, *ibid.*, s. 93.

²¹ Dupkala, R.: K problematike miesta a významu etiky vo filozofickom myslení na Slovensku v prvej

S kritickou analýzou Vandrákovej etiky ako etiky kantovskej sa stretávame v Gluchmanovej štúdii *Vandrákovo dielo Prvky filozofickej etiky*. Aj podľa Vasilu Gluchmana je potrebné akcentovať „jeden zo základných faktov, ktorý sa viaže na Vandrákovo dielo: východiskom celej jeho práce je Kantova etika“²², hoci, ako Gluchman uvádza, v istých momentoch Vandrák zohľadnil a „aspoň čiastočne reagoval na silnú kritiku Kanta“²³. K čomu sa však Gluchman stavia oprávnené kriticky, je eklektický charakter Vandrákovej etiky, ktorý dokumentuje na konkrétnych príkladoch, keď sa Vandrák pokúša do svojho kantovského výkladu integrovať aj prvky antickej etiky. To podľa Gluchmana „potvrďuje, že Vandrákovo dielo je svojím charakterom eklektické a k jeho slabým stránkam patrí aj to, že vyzerá dosť náhodne poskladané, pretože žiadnym spôsobom nevysvetľuje, ako je možné spojiť do jedného celku Platóna, Aristotela, stoikov a Kanta“²⁴. Okrem friesovských motívov vo Vandrákovej kantovskej etike tak Gluchman identifikoval aj motívy antickej etiky, ktoré však v kontexte *faktu*, že Vandrák rozvíja kantovskú etiku, pôsobia rušivo. Gluchman preto Vandrákove *Prvky filozofickej etiky* hodnotí tak, že v nich nachádzame prevažne „výklad Kantovej etiky nesúrodou prepletený platónskymi, aristotelovskými, stoickými, spinozovskými či friesovskými ideami. Často chýba logická nadväznosť a argumentačné zdôvodnenie zaradenia nekantovských myšlienok do celku výkladu etiky, ktorá je založená na Kantových etických názoroch“²⁵. Nech už však boli Vandrákove intencie akoľkoľvek (ne)úspešné, v tejto štúdii sa pokúsime dokázať, že jeho práca poukazuje na to, že Vandrák nechcel byť iba pasívnym epigónom Kanta. Interpretácia Jany Soškovej napríklad zdôrazňuje, že Vandrák realizoval určitý posun od Kantovej filozofie a opustil niektoré jeho závery, a tak boli jeho názory „anticipačné, prezieravé, a čo je zaujímavé, vyzerajú byť veľmi ‚súčasný‘ a aktuálny“²⁶, čo je podľa Soškovej evidentné zvlášť pri Vandrákovom spojení etického a estetického. A ako uviedla Sošková už dekádu predtým, Vandrák podľa nej kantovské a kantovsko-friesovské úvahy nechápal „ako motiváciu k epigónstvu, ale skôr ako teoretickú inšpiráciu k vlastnému mysleniu“²⁷. Podobne Vandrákovu etiku hodnotí aj Pospíšilová, keď píše: „Možno uvažovať o istom posune jeho úvah do nových sfér, pričom nejde iba o psychologizujúcu interpretáciu Kantovej praktickej filozofie, ale

polovici 20. storočia, *ibid.*, s. 95.

²² Gluchman, V.: Vandrákovo dielo Prvky filozofickej etiky, *ibid.*, s. 121.

²³ *Ibid.*, s. 127.

²⁴ *Ibid.*, s. 123.

²⁵ *Ibid.*, s. 128.

²⁶ Sošková, J.: M. Greguš versus A. Vandrák. Dve podoby chápania Kantovej estetiky a etiky v Prešove v 19. storočí, *ibid.*, s. 33.

²⁷ Sošková, J.: Filozofická estetika na evanjelickom kolégiu v Prešove v 19. storočí. In: *Iskolai filozófia magyarországon a XVI-XIX. században. Školská filozofia v Uhorsku v XVI. – XIX. storočí*. Ed. O. Mészáros. Bratislava: Kalligram, 2003, s. 105.

skôr o „poľudštenie“ jej formálneho charakteru“²⁸. Napokon, sám Vandrák nebol zástancom epigónskeho prístupu vo filozofii, čo by mohlo vysvetľovať integráciu heterogénnych elementov do jeho etiky, ak vezmeme vážne jeho nasledujúce tvrdenie: „Jednoduché prijatie cudzích myšlienok, množstvo tradičných znalostí a najbohatšia sčítanosť sama v zásobárni pamäti nielen, že nevytvárajú onú nami tak vychválenú duševnú jasnosť, ale dokonca ako mŕtve poklady, sú jej protikladné“²⁹.

Ako to teda je s *kantovstvom* Vandrákových *Prvkov filozofickej etiky*? Sú epigónskym dielom neinvenčného³⁰ prešovského filozofa, ktorý bol ohúrený intelektuálnou silou etického poznania, ktoré nám zanechal Immanuel Kant, alebo dielom mysliteľa, ktorý sa pokúšal toto intelektuálne dedičstvo samostatne premyslieť? Pri čítaní Vandrákovej etiky je nepochybné, že sa v nej explicitne stretávame s pojmami a témami Kantovej etiky, ako aj s podobným obsahom týchto kantovských pojmov a tém. Patrí k tomu etická diferencia medzi konaním a zmýšľaním či legalitou a moralitou; chápanie mravného zákona a postulovanie kategorického imperatívu; dôraz na etickú povinnosť či uvažovanie o slobode. Pojmy a témy z tohto prehľadu nachádzame tak v Kantových etických dielach, ako aj vo Vandrákovej učebnici etiky. Niet preto divu, že sa jeho etika často hodnotí ako kantovská. Vandrák s onými pojmami často pracuje, rozvíja uvedené témy a na tomto základe sa pokúša formulovať vlastné stanoviská. Napriek terminologickej aj tematickej identickosti však Vandrákova etika nemá vždy kantovský obsah.

Úlohou nasledujúceho textu je na základe komparatívnej analýzy Kantových etických diel a Vandrákovej učebnice etiky, na príklade vyššie uvedených pojmov a tém, explicitne objasniť, v ktorom smere je Vandrákova etika *kantovská* a v ktorom sa od Kantovej etiky vzďaľuje. Nepôjde nám pritom o analýzu toho, aké iné vplyvy pôsobia na Vandrákovu etiku, ak sa jeho názory od Kantových líšia, ale jednoducho o poukázanie na to, v čom sa od nich líšia. Cieľom tejto komparatívnej analýzy je snaha o spravodlivé zachytenie povahy *kantovského filozofovania* v etickej práci rektora Prešovského kolégia a súčasne snaha o pripomenutie koreňov, z ktorých vyrastá plodný strom súčasného filozofického vzdelávania na Prešovskej univerzite.

²⁸ Pospišilová, J.: Vandrákova etika ako filozofia mravného sveta človeka, *ibid.*, s. 112.

²⁹ Vandrák, A.: *Prvky filozofickej etiky*. In: *Antológia z diel profesorov prešovského evanjelického kolégia I. Filozofia*. Eds. R. Dupkala – P. Kónya. Prešov: Manacon, 1999, s. 206.

³⁰ Podľa Gluchmana Vandrákovým *Prvkom filozofickej etiky* nemožno pripísať „originalitu tém či spôsobov riešenia už predtým nastolených problémov“ (Gluchman, V.: Vandrákovo dielo *Prvky filozofickej etiky*, *ibid.*, s. 128). Ani podľa Zákutnej „jeho projekt nebol veľmi inovatívny“ (Zákutná, S.: Andrej Vandrák's Elements of Philosophical Ethics as a Reflection of Kant's Philosophy at the Evangelical College in Prešov, Slovakia, *ibid.*, s. 3692).

Konanie *versus* zmýšľanie a legalita *versus* moralita

Ak chceme objektívne zmapovať kantovstvo Vandrákovej etiky, je primárne potrebné uviesť, čo sa vôbec u Kanta a Vandráka posudzuje eticky. Každý, kto prišiel do kontaktu s Kantovou praktickou filozofiou, iste vie, že u Kanta sa morálne posudzovanie netýka primárne činov či dôsledkov konania, ale zmýšľania. A ak sa sekundárne týka konania, týka sa ho s ohľadom na to, či sa dialo podľa morálneho zmýšľania. Kant na to upozorňuje v *Kritike praktického rozumu*,³¹ ako aj na viacerých miestach svojich *Základov metafyziky mravov*, napríklad vtedy, keď píše: „Morálna hodnota konania z povinnosti *nespočíva v zámere*, ktorý sa ním má dosiahnuť, ale v maxime, podľa ktorej sa preň rozhodneme, nezávisí teda od skutočnosti predmetu konania, ale čisto od *princípu chcenia*, podľa ktorého sa konanie bez ohľadu na všetky predmety žiadostivosti uskutočnilo“³². Odzrkadľuje sa v tom Kantov etický formalizmus a racionalizmus, abstrahujúci od akýchkoľvek empirických alebo, ako by tiež napísal Kant, patologických³³, či senzibilných pohnútok konania. To znamená, že sa na naše zmýšľanie nevzťahuje morálne hodnotenie vtedy, keď sledujeme zámer vykonať morálny skutok, determinovaný napríklad *pocitom* radosti z vykonaného skutku. Morálne hodnotenie sa vzťahuje na naše *mravné zmýšľanie*, t. j. keď chceme dobro pre dobro samo, o to viac v takom prípade, keď si uvedomujeme, že realizácia onoho dobra by nám priniesla nejakú obeť alebo utrpenie. Preto Kant, ako konzekventný racionalista, uvádza:

Morálna hodnota konania teda *nespočíva v účinku*, ktorý od neho očakávame [...]. Všetky tieto účinky (príjemnosť vlastného stavu, ba dokonca podporovanie cudzej blaženosti) by totiž mohli vzísť aj z iných príčin, a teda by na to nebola potrebná vôľa rozumnej bytosti, v ktorej jedinej možno nájsť to najvyššie a nepodmienené dobro³⁴.

Podľa Kanta tak nie je podstatné, či sa na základe mravného zmýšľania dosiahol očakávaný účinok. Hodnota mravnosti totiž podľa neho „*nespočíva v účinkoch*, ktoré z nej vyplývajú, v prospechu a úžitku, ktorý vytvára, ale v zmýšľaní, t. j. v maximách vôle, pripravených prejavíť sa týmto spôsobom v konaní, aj keby

³¹ Kant, I.: *Kritika praktického rozumu*. Bratislava: Spektrum, 1990, s. 78; 164.

³² Kant, I.: *Základy metafyziky mravov*. Bratislava: Kalligram, 2004, s. 24.

³³ Pojem „patologický“ si súčasník často spája s významom, ktorý poznáme najmä z medicínskej praxe a spája sa so slovom „chorobný“, resp. „nezdravý“. Ako je však z kontextu Kantových prác zrejmé, pri používaní pojmu „patologický“ vychádza Kant etymologicky z gréckeho pojmu „πάθος“ (*pathos*), ktorý sa vzťahoval na označenie prežívania, skúsenosti (Kantom zavrňovaný empirizmus) či emócií, teda na všetky tie potenciálne determinanty nášho konania, ktoré chce Kant z okruhu morálneho zmýšľania eliminovať, aby mohol etiku vybudovať na čisto racionálnom, patologicky nedeterminovanom základe.

³⁴ Kant, I.: *Základy metafyziky mravov*, ibid., s. 25.

mu nebol dožičený úspech³⁵. Kantova etika je celkom zrejme etikou zmýšľania. Ako sa tento fundamentálny princíp Kantovej etiky prejavuje v tej Vandrákovej?

Hneď na príklade etickej diferencie medzi konaním a zmýšľaním by sme mohli demonštrovať *zdanlivý* odklon Vandráka od Kantovho chápania toho, na čo sa vzťahuje morálne posúdenie. Preto Gluchman napísal, že u Vandráka sa stretneme „aj s názormi, ktoré sú na prvý pohľad protikladné ku kantovským stanoviskám. Príkladom toho môže byť aj jeho vyjadrenie, podľa ktorého hodnota nášho života závisí od hodnoty našich činov“³⁶. Tu je však potrebné zdôrazniť ono „na prvý pohľad“. Pri detailnejšej komparácii Kantových a Vandrákových stanovísk sa totiž ukazuje, že hoci Vandrák na niektorých miestach svojho textu pripisuje etický primát konaniu, na iných miestach zase na prvé miesto kladie morálne zmýšľanie. V jeho učebnici tak poľahky natrafíme na konštatovania, ako je to nasledujúce. Podľa Vandráka totiž, čo sa týka etiky, sa „všetky jej pravidlá týkajú činov“³⁷. Na inom mieste jeho textu možno nájsť vyjadrenie, podľa ktorého „hodnota, platnosť života nie je v tom, čo **trpíme**, ale v tom, čo **činíme**“³⁸, hneď nato však Vandrák ako eticky podstatné zdôrazňuje to, „akého sme zmýšľania“³⁹. Akcent na činy vo Vandrákových vyjadreniach by sme mohli vnímať ako nekantovský prvok, respektíve jeho striedanie akcentu raz na činy a inokedy na zmýšľanie ako prejav nedostatočnej metodickosti a konzekvenciu nevyjasnenia si bazálnych princípov svojej etiky. Vandrák sa však snaží medzi týmito pólmi zaujať zmierlivú pozíciu. V konečnom dôsledku sa vo svojej etike drží kantovského predpokladu, podľa ktorého je pri morálnom hodnotení dôležité mravné zmýšľanie, ktoré však nie je ochotný celkom oddeliť od mravného činu alebo aspoň od štádia pokusu o čin na základe mravného zmýšľania. Z tohto dôvodu nájdeme v jeho texte aj vyjadrenia takéhoto druhu: „Hodnota cnosti aj tak nezávisí od šťastného priebehu a dosiahnutej odmeny. Hrdinské vzdanie sa každej vonkajšej odmeny, vznešený cit mužnej **rezignácie** je tou cenou a zároveň stimulom životnej cesty, ktorá naplňa a zdvíha prsia hrdinu“⁴⁰. To znamená, že predmetom etického posúdenia u Vandráka nie je dôsledok či priebeh konania, ale morálne zmýšľanie ako motivácia morálneho konania bez ohľadu na jeho vydarenosť. Názory, ktoré sa tak môžu „na prvý pohľad“ javiť ako odkláňajúce sa od Kantových stanovísk, však v konečnom dôsledku nie sú nekantovské. Jednoducho iba nezabúdajú zdôrazňovať snahu *konať* podľa mravného zmýšľania.

Avšak podstatnejší dôkaz, podľa ktorého Vandrák po vzore Kanta pripisuje centrálné miesto morálnemu zmýšľaniu, nachádzame v inej, signifikantne kantovskej

³⁵ Ibid., s. 64.

³⁶ Gluchman, V.: Vandrákovo dielo Prvky filozofickej etiky, ibid., s. 122.

³⁷ Vandrák, A.: Prvky filozofickej etiky, ibid., s. 178.

³⁸ Ibid., s. 180.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid., s. 229.

diferencii medzi legalitou a moralitou, ktorá odzrkadľuje skutočnosť, že Kant pripisuje v etike centrálné miesto zmýšľaniu. Akokoľvek sa nám totiž konanie javí ako morálne, nie je takým, ak sa deje z akýchkoľvek patologických pohnútok, ak sa dobro nevykonáva pre dobro samo. To neznamena, že také konanie nemôže spôsobovať dobro, nie je však vo svojom čistom zmysle morálne. Preto okrem morality zavádza Kant do svojho výkladu pojem legality:

Podstatou všetkej mravnej hodnoty konania je to, *aby morálny zákon určoval vôľu bezprostredne*. Ak sa vôľa určuje podľa morálneho zákona, ale iba prostredníctvom akéhokoľvek citu, ktorý sa musí predpokladať, aby sa zákon stal dostatočným určovateľom vôle, a ak sa teda vôľa neurčuje kvôli zákonu, konanie bude síce obsahovať *legalitu*, ale nie *moralitu*⁴¹.

Akokoľvek konanie, ktoré by sme mali tendenciu z hľadiska konvenčného morálneho posudzovania označiť za morálne, by tak podľa Kanta nebolo morálnym, ak by sa nedialo v dôsledku morálneho zmýšľania, ale v dôsledku patologických determinantov konania. Tak „by síce konanie bolo *legálne*, ale zmýšľanie by nebolo morálne“⁴².

Túto bazálnu diferenciu Kantovej etiky preberá aj Vandrák, hoci ju vysvetľuje inými slovami. Upozornil na to Gluchman, keď napísal, že kantovské je aj Vandrákovo „rozišovanie medzi morálkou a zákonnosťou“⁴³. Vandrák rozdiel medzi moralitou a legalitou vyjadril takto: „Zhodu vnútorného skutku, t. j. úmyslu, prania [...] s mravným zákonom možno nazývať **morálkou** (Moralitas); zhodu vonkajších s tým istým zákonom potom **zákonnosťou** (legalitas). Avšak aj v etike je základom právom požadovanej povinnosti cnostná pohnútk a púha zákonnosť bez morálky nemá etickú hodnotu“⁴⁴. Kantovský obsah tohto rozdielu je nesporný. Moralita sa viaže na úmysel, pranie, inými slovami na pohnútku či zmýšľanie, kým legalita sa viaže na skutok, čin, teda konanie. Ako vidíme, Vandrák tu trvá na tom, čo akcentoval už Kant, totiž že konanie nie je eticky hodnotné, ak ho nepredchádza morálne zmýšľanie. Z toho potom Vandrák vyvodzuje brilantný kantovský poznatok, keď píše: „Aj čisto právne povinnosti sú však prikazované mravným zákonom a prinútenie môže mať vplyv iba na vonkajší čin, nie však zároveň aj na psychiku“⁴⁵. To znamená, že externý „určovateľ vôle“ (používajúc kantovskú terminológiu), akým sú napríklad právne predpisy, síce vplývajú na to, že človek nekoná nemorálne, avšak nekoná tak napríklad zo strachu pred sankciami, a teda jeho vôľa je určená patologicky. Hoci toto konanie nie je nemorálne, nie je ani morálne, lebo nevychádza

⁴¹ Kant, I.: *Kritika praktického rozumu*, ibid., s. 92.

⁴² Ibid., s. 169.

⁴³ Gluchman, V.: Vandrákovo dielo *Prvky filozofickej etiky*, ibid., s. 124.

⁴⁴ Vandrák, A.: *Prvky filozofickej etiky*, ibid., s. 197.

⁴⁵ Ibid., s. 198.

z morálneho zmýšľania. Je však legálne. Vandrákovo konštatovanie tak obsahuje poznanie, ktoré je celkom evidentne kantovské a pouča nás o tom, že legalita ešte nezakladá moralitu. V etike Kanta, ako aj Vandráka je teda mimoriadne podstatný rozdiel medzi konaním a zmýšľaním.

Mravný zákon a kategorický imperatív

Ak sa dobro vykonáva podľa zásad správania bez ohľadu na patologické determinanty konania, máme tu do činenia s takými zásadami, ktoré Kant nazýva maximami. Sú to zásady správania, ktoré sú subjektívne platné. Skutočná morálna hodnota maximy sa však ukáže až vtedy, ak má potenciál stať sa mravným zákonom, ktorý je však na rozdiel od maximy všeobecne platným. Kant to vysvetľuje takto: „Keď subjekt pokladá podmienku za platnú len pre svoju vôľu, sú [praktické zásady] subjektívne, čiže sú *maximami*. Keď sa však podmienka poznáva ako objektívna, t. j. platná pre vôľu každej rozumnej bytosti, sú objektívne, čiže sú praktickými *zákonmi*“⁴⁶. Skúška mravného zmýšľania potom spočíva v neúprosnej otázke, ktorú Kant kladie v *Základoch metafyziky mravov*: „môžeš chcieť aj to, aby sa tvoja maxima stala všeobecným zákonom? Ak nemôžeš, je tvoja maxima zavrhnutiahodná, [...] lebo sa nehodí ako princíp možného všeobecného zákonodarstva“⁴⁷. Avšak aj v *Kritike praktického rozumu* formuluje Kant skúšobný princíp mravného zmýšľania a maxím konania, keď píše: „spýtaj sa sám seba, či by si mohol konanie, na ktoré sa chystáš, pokladať za prijateľné pre tvoju vôľu, keby sa malo uskutočniť podľa zákona prírody, ktorej by si sám bol časťou“⁴⁸. Kant tieto otázky vyvodzuje z postulovania základného zákona čistého praktického rozumu, ktorý formuloval tým spôsobom, že „nikdy nemám postupovať inak než tak, *aby som mohol chcieť, nech sa moja maxima stane všeobecným zákonom*“⁴⁹, alebo ako ho formuloval v *Kritike praktického rozumu*: „Konaj tak, aby maxima tvojej vôle vždy mohla byť zároveň princípom všeobecného zákonodarstva“⁵⁰. Na tomto základe postavil aj známu formuláciu svojho kategorického imperatívu, ktorá má túto podobu: „*konaj iba podľa tej maximy, o ktorej zároveň môžeš chcieť, aby sa stala všeobecným zákonom*“⁵¹. Otázky, na ktorých kladenie Kant nabáda čitateľov svojich etických diel, indikujú predstavu situácie, v ktorej by zásada nášho konania platila všeobecne, objektívne a rovnako neúprosne ako prírodný zákon, ktorému sa nevyhnutne podrobuje každý. Teda predstavu situácie, v ktorej by onú zásadu nevyhnutne aplikoval ktokoľvek

⁴⁶ Kant, I.: *Kritika praktického rozumu*, ibid., s. 39.

⁴⁷ Kant, I.: *Základy metafyziky mravov*, ibid., s. 27 a n.

⁴⁸ Kant, I.: *Kritika praktického rozumu*, ibid., s. 89.

⁴⁹ Kant, I.: *Základy metafyziky mravov*, ibid., s. 26.

⁵⁰ Kant, I.: *Kritika praktického rozumu*, ibid., s. 52.

⁵¹ Kant, I.: *Základy metafyziky mravov*, ibid., s. 48.

iný voči nám samým a všetkým ostatným ľuďom. Ak by sme ju aj v takejto situácii akceptovali, mohla by sa táto zásada považovať za všeobecný zákon. Pokiaľ však nie, potom by bola morálne neprípustná. Preto Kant píše: „Ak maxima konania nie je uspôsobená tak, aby obstála v skúške s formou prírodného zákona, nie je mravne možná“⁵². Z toho potom Kantovi vyplýva nasledujúci, všeobecne akceptovateľný praktický imperatív, ktorý už konkrétnejšie hovorí: „*konaj tak, aby si ľudstvo tak vo svojej osobe, ako aj v osobe každého druhého, používal vždy zároveň ako účel, a nikdy nie iba ako prostriedok*“⁵³.

S kantovskou kategóriou mravného zákona, implikujúcou kategorický imperatív, ako aj praktický imperatív, založený na dôstojnosti človeka ako účelu či cieľa osebe, sa explicitne stretávame aj vo Vandrákových *Prvkoch filozofickej etiky*, v ktorých sa Kantove etické kategórie pokúša interpretovať takto:

Mravný zákon, ktorý je úctou k osobnej dôstojnosti človeka, žije v srdci každého človeka a vyjadruje sa v bezprostrednom vedomí (svedomí). Čo tento zákon prikazuje konať, to je **povinnosť**, teda to mravné **treba, tak treba** alebo kategorický mravný imperatív, smerujúci ku chceniu toho, ale nie iného, ku konaniu tak a nie inak, v prípade ak chceme konať mravne dobre⁵⁴.

Vandrák sa pritom pokúša formulovať vlastnú verziu kategorického imperatívu, ktorú uvádza slovami, že mravný súhlas

nehľadá na vonkajšie skutky človeka, ale jedine na jeho **zmýšľanie** (Gesinnung). Skutkom priznávame vnútornú hodnotu, ak nie vonkajškovo, ale vnútorne zodpovedajú zákonu, ak vychádzajú z **pocitu našej povinnosti**, z čistých, úprimných pohnútok, z úprimnej úcty k mravnému zákonu. K tomuto sú však potrebné dve podmienky: najprv vlastné, jasné, čisté, živé presvedčenie o tom, čo má byť našou povinnosťou, potom pevná vôľa túto povinnosť aj vyplniť. Hlavný príkaz a požiadavka mravnosti a zároveň aj cnosti teda znie takto: **„konaj tak, ako si to želá tvoje úprimné presvedčenie o tvojej povinnosti.“**⁵⁵.

Ako je zrejmé, Vandrákovo chápanie mravného príkazu, respektíve kategorického imperatívu, nemá onú kantovskú *formu*. Hoci Vandrák kladie dôraz na mravné zmýšľanie, píše tiež o akomsi „pocite povinnosti“, nie o racionálnej požiadavke, ako aj o „úprimnom presvedčení“, ktoré však celkom iste môže byť determinované čímkkoľvek iným než len čistým praktickým rozumom. Môže vy-

⁵² Kant, I.: *Kritika praktického rozumu*, ibid., s. 89 a n.

⁵³ Kant, I.: *Základy metafyziky mravov*, ibid., s. 57.

⁵⁴ Vandrák, A.: *Prvky filozofickej etiky*, ibid., s. 184

⁵⁵ Ibid.

plývať z výchovy, vzdelávania, konfesijnej, kultúrnej, triednej, rodovej a rôznej inej príslušnosti, nemusi sa však vôbec spájať s požiadavkami čistého praktického rozumu. Vandrák si však túto skutočnosť plne uvedomuje, pretože diferencuje medzi subjektívne a objektívne pravdivým presvedčením. Aj subjektívne pravdivé presvedčenie o povinnosti, ktoré je ovplyvnené uvedenými determinantmi, hodnotí ako úctyhodné,⁵⁶ avšak za *eticky prijateľné* považuje iba také presvedčenie o našej povinnosti, teda

také zmýšľanie, ktoré človeka, ako rozumom a svojimi právami disponujúceho tvora, berie nie ako vec, ale ako cieľ osebe a osobu a tak s ním aj zaobchádza. Veci majú iba vonkajšiu, doplnkovú (*accessorius*) hodnotu a sú podriadené slobodnej ľubovôli toho, kto s nimi zaobchádza; ale osoby a všetky osobné vzťahy majú vnútornú, neodcudziteľnú hodnotu, ktorú nazývame **osobnou dôstojnosťou**⁵⁷.

Vandrákovo chápanie mravného imperatívu teda nedisponuje onou kantovskou *formou*, zato však zdieľa s kantovským chápaním značne podobný *obsah*. Inými slovami tu totiž Vandrák vyjadruje ideu, ktorú nachádzame v Kantových *Základoch metafyziky mravov*, keď píše: „V riši účelov má všetko alebo *cenu*, alebo *dôstojnosť*. Na miesto toho, čo má istú cenu, možno dosadiť čosi iné ako *ekvivalent*; čo však presahuje akúkoľvek cenu, a teda neprípúšťa nijaký ekvivalent, to má *dôstojnosť*“⁵⁸. Ak sme ochotní chápať Vandrákovu vonkajšiu či doplnkovú hodnotu ako kantovskú cenu, potom je similarita týchto dvoch stanovísk neprehliadnuteľná.

Je pravdou, že Kant vo svojej etike na rozdiel od Vandráka postupuje prísne metodologicky a jeho stanoviská, týkajúce sa osobnej dôstojnosti človeka, sú prísne vyargumentované. Kant napríklad dôsledne vysvetľuje, prečo

iba človek a s ním každý rozumový tvor je účelom sám osebe. Je totiž subjektom morálneho zákona a tento subjekt je v dôsledku autonómie svojej slobody svätý. Práve na jej základe sa obmedzuje každá vôľa, aj vlastná vôľa každej osoby na ňu samu zameraná, [...] na podmienku nepodrobovať bytosť nijakému zámeru, ktorý nie je možný podľa zákona, čo by mohol vzniknúť z vôle samého trpiaceho subjektu; nikdy ho teda nepoužívať len ako prostriedok, ale zároveň aj ako účel⁵⁹.

Toto poznanie vyplýva Kantovi z rozpracovania problematiky mravného zákona a kategorického imperatívu. U Vandráka žiadny prísny metodologický

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Kant, I.: *Základy metafyziky mravov*, ibid., s. 63.

⁵⁹ Kant, I.: *Kritika praktického rozumu*, ibid., s. 106 a n.

postup nenájde, čo je pochopiteľné aj z toho dôvodu, že jeho práca je jednoducho učebnicou etiky. Preto sa stotožňujeme s nasledujúcim Gluchmanovým názorom: „Interpretáciu Kantovho mravného zákona a čiastočne aj formulovanie kategorického imperatívu možno považovať len za Vandrákov pokus vlastnými slovami sprostredkovať Kantove názory adeptom štúdia filozofie v Uhorsku v polovici 19. storočia“⁶⁰. Hodnotenie metodologickej (ne)dôslednosti Vandrákovskej práce napokon ani nie je účelom tohto textu. To, na čo sa snažíme upozorniť, je, že hoci Vandrák na rozdiel od Kanta nevysvetľuje a nepodrobuje analýze, ako je možný mravný zákon, prečo formuluje kategorický imperatív spôsobom, akým ho formuluje a ako dospieva k myšlienke ľudskej dôstojnosti a chápania človeka ako cieľa (účelu) osebe, predsa evidentne preberá Kantove myšlienky o mravnom zákone, kategorickom imperatíve aj dôstojnosti človeka, ktoré sú pre Kantovu etiku fundamentálne. S našim názorom by pravdepodobne súhlasil aj Gluchman, keďže uviedol, že „Vandrákovské chápanie mravného zákona je plne pod vplyvom Kantovej etiky a to sa prejavuje tiež pri jeho formulovaní kategorického imperatívu“⁶¹.

Avšak napriek terminologickej blízkosti, ba dokonca blízkosti obsahu Kantových a Vandrákových myšlienok, sa pri chápaní mravného imperatívu Vandrák predsa len v jednom ohľade od Kanta značne vzdáľuje. Kant totiž zavedenie kategorického imperatívu dôsledne zdôvodňuje. Podľa Kanta má totiž mravný zákon

formu imperatívu, lebo u človeka ako rozumnej bytosti možno síce predpokladať čistú vôľu, ale ako u bytosti ovplyvňovanej potrebami a zmyslovými pohnútkami nie vôľu *svätú*, t. j. takú, čo by nebola schopná tvoriť maximy odporujúce morálnemu zákonu. U ľudí je teda morálny zákon kategoricky nariaďujúcim *imperatívom*, pretože zákon je nepodmienený; takáto vôľa je k tomuto zákonu vo vzťahu *závislosti* nazývanej záväznosťou, ktorá znamená *nútenie* ku konaniu, aj keď len čírym rozumom a jeho objektívnym zákonom. Toto konanie sa nazýva *povinnosťou*, lebo patologicky ovplyvňovaná vôľa [...] má pranie vyvierajúce zo *subjektívnych* príčin, takže sa môže často stavať aj proti čistému objektívnemu určovateľovi, a teda potrebuje ako morálne nútenie odpor praktického rozumu⁶².

V *Základoch metafyziky mravov* zasa zdôvodňuje kategorický imperatív tým, že „ak vôľa osebe nie je úplne v súlade s rozumom (a v prípade ľudí skutočne nie je), tak [...] určovanie takejto vôle tak, aby bola v súlade s objektívnymi zákonmi, je *donucovaním*“⁶³. Pre človeka je totiž podľa Kanta prirodzené, že je jeho konanie

⁶⁰ Gluchman, V.: Vandrákovské dielo Prvky filozofickej etiky, *ibid.*, s. 123.

⁶¹ *Ibid.*, s. 122.

⁶² Kant, I.: *Kritika praktického rozumu*, *ibid.*, s. 54.

⁶³ Kant, I.: *Základy metafyziky mravov*, *ibid.*, s. 38 a n.

určované rovnako vášňami, citovými sklonmi a pod., ktoré však musí vôľa človeka neustále prekonávať. Morálne konanie nie je konaním, ktoré by s citovými sklonmi človeka korešpondovalo, práve naopak, je ich nevyhnutným prekonaním. Kategorický imperatív teda znamená racionálne donucovanie človeka k morálnemu konaniu na základe morálneho zmýšľania. Ako napísal Teodor Münz, mravné konanie je u Kanta takým konaním, v ktorom

sa treba tejto empirickej záťaže úplne zbaviť, a to v tom zmysle, že človek koná vedome proti nej, že sa premáha, a to až po úplné sebazapretie, obočovanie všetkého, čo ním inak hýbe. A nesmie sa pritom cítiť dobre, byť povznesený, unesený sebou, svojou morálnou silou [...]. Keď dávam hladnému kus chleba, nesmiem to robiť zo súcitu, [...] ale s premáhaním, nechutou a odporom, lebo len vtedy mám istotu, že prekonávam v sebe všetko nízke alebo aj vznešené, ale rovnako zmyslové. Len vtedy som cnostný, ako si žiada Kantova morálka, lebo cnosť sa tvorí bojom proti rozličným zvodom, a nie súhlasom s nimi⁶⁴.

Takto prezentovaný etický rigorizmus však nie je samoučelný. Pri tematizovaní Kantovho kategorického imperatívu, ako na tento problém upozornil Lubomír Belás, sa totiž často prekrýva „vážny a dôležitý moment jeho úvah, ktorým sú dôvody zavedenia takto formálne prísne koncipovaného morálno-praktického učenia. Sám Kant v tejto súvislosti hovorí o nedokonalosti alebo krehkosti a nekalosti ľudskej prirodzenosti“⁶⁵. Aby sme však uchopili kontext tohto poznatku, Belás nás odkazuje na iné Kantove spisy, najmä na *Ideu k všeobecným dejinám v svetoobčianskom zmysle* a na *Domnelý začiatok ľudských dejín*,⁶⁶ teda na spisy, ktoré filozoficky reflektujú problematiku spoločnosti. Ako vyplýva aj z vyššie uvedených Kantových slov, formulácia kategorického imperatívu ako nepodmieneneho príkazu je takto formulovaná preto, lebo od človeka sa neočakáva, že by dobrovoľne zmýšľal morálne a na tomto základe aj morálne konal bez ohľadu na akékoľvek patologické determinanty jeho myslenia a konania.

Ako však čítame v niektorých interpretáciách *Prvkov filozofickej etiky*, Vandrák chápal kategorický imperatív v posunutom význame. Pospíšilová napríklad uvádza, že podľa Vandráka sa kategorickému imperatívu „nemožno podriaďiť z donútenia, ale len dobrovoľne, z pocitu povinnosti a z úprimnej úcty k mravnému zákonu. V jeho znení ponecháva Vandrák obsah Kantovho kategorického imperatívu a tlmočí ho do poňatia svedomia“⁶⁷. Podobné poznanie je obsiahnuté

⁶⁴ Münz, T.: Kantova kritika praktického rozumu. In: Kant, I.: *Kritika praktického rozumu*. Bratislava: Spektrum, 1990, s. 11.

⁶⁵ Belás, L.: Kantova praktická filozofia v kontexte súčasnosti. In: *Studia Philosophica Kantiana. Časopis pre kriticko-rekonštrukčné uvažovanie*, 2015, roč. 4, č. 2, s. 8.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Pospíšilová, J.: Vandrákova etika ako filozofia mravného sveta človeka, ibid., s. 111.

v práci Soškovej, ktorá Vandrákov postoj približuje takto: „Pre etické konanie sa máme rozhodovať dobrovoľne, nie z prinútenia, lebo iba tak dosiahneme cnosť ako cieľ života. V tomto bode by sme mohli považovať Vandrákovo uvažovanie za anticipačné, za naplnenie európskej tradície, ale i predznamenanie riešenia, ktoré bolo oznamované až oveľa neskôr“⁶⁸. V tomto bode nachádzame evidentný odklon od Kantovho uvažovania, hoci paradoxne v rámci kantovského chápania etiky. Podľa Soškovej sa tým vo Vandrákovom myslení prejavuje estetický rozmer etiky, ktorý „sa aktívne zúčastňuje v jeho koncepcii na naplnení cieľov života, a tým je dosiahnutie cnosti. Práve nezištný a od egoizmu oslobodený rozmer estetického (krásy) môže spôsobovať to, že mravná povinnosť sa nestane príkazom z prinútenia (čo preferoval I. Kant), ale zo slobodnej vnútornej vôle“⁶⁹. Posun od Kantovho chápania kategorického imperatívu možno demonštrovať Vandrákovým tvrdením, podľa ktorého má hodnotu také mravné zmýšľanie, ktoré sa „dobrovoľne podriaďuje príkazu povinnosti“⁷⁰. Je to zmätočný odklon od Kanta v rámci kantovského výkladu. Platí totiž, že imperatív je imperatívom práve preto, lebo *donucuje*. Človek sa mu nepodrobuje *dobrovoľne*, v súlade so svojím chcením, ale napriek svojmu chceniu. Aký zmysel by inak malo formulovať imperatív ako imperatív? U človeka totiž, ako uviedol Kant, nemožno predpokladať *svätú vôľu*.

Povinnosť

Napriek tomu sa však zdá, že Vandrákova etika dominantne čerpá z Kantovej. Týka sa to etickej terminológie, ako aj rozvíjaných tém. Ďalším fundamentálnym pojmom Kantovej etiky, s ktorým pracuje aj Vandrák, je pojem „povinnosť“. Aj tu nachádzame silný kantovský vplyv, zároveň však aj prvé Vandrákovo explicitné dištancovanie sa od Kanta. Ako vo svojich prácach uvádza Dupkala, tému povinnosti zdieľa Vandrákova etika s tou Kantovou, pretože „ako podľa Kanta, tak aj Vandráka – človek koná mravne len vtedy, ak koná z *povinnosti*, t. j. na príkaz kategorického imperatívu“⁷¹. Aj Zákutná si všimá, že tak ako Kant, „Vandrák tiež reflektuje vzťah medzi ľudským konaním a povinnosťou. Hovorí, že len čin prikázaný morálnym zákonom je morálnou povinnosťou“⁷².

⁶⁸ Sošková, J.: Filozofická estetika na evanjelickom kolégiu v Prešove v 19. storočí, *ibid.*, s. 108 a n.

⁶⁹ Sošková, J.: M. Greguš versus A. Vandrák. Dve podoby chápania Kantovej estetiky a etiky v Prešove v 19. storočí, *ibid.*, s. 29.

⁷⁰ Vandrák, A.: Prvky filozofickej etiky, *ibid.*, s. 184.

⁷¹ Dupkala, R.: K problematike miesta a významu etiky vo filozofickom myslení na Slovensku v prvej polovici 20. storočia, *ibid.*, s. 95 a n.; Dupkala, R.: Ohlas Kantovej praktickej filozofie na ev. kolégiu v Prešove, *ibid.*, s. 90.

⁷² Zákutná, S.: Andrej Vandrák's Elements of Philosophical Ethics as a Reflection of Kant's Philosophy

V Kantovej etike je problém povinnosti organicky previazaný s problematikou mravného zákona a kategorického imperatívu. Ak nás totiž imperatív núti k určitému konaniu, konanie, ku ktorému nás núti a ku ktorému nás preto zaväzuje mravný zákon, je morálnou povinnosťou. Nie je determinované žiadostivosťou či túžbou, ba ani strachom a obavami, ale vykonáva sa na príkaz čistého praktického rozumu. Len vtedy ide o konanie *z povinnosti*, ku ktorému však Kant – analogicky ako v prípade diferencie medzi moralitou a legalitou – stavia jeho náprotivok, konanie *podľa povinnosti*. Münz to vysvetľuje takto:

Mravne konajúci musí byť ďalej opatrný, aby konal vskutku z povinnosti, a nie podľa povinnosti alebo v zhode s povinnosťou, lebo tu zase môže sklznúť do zmyslovej motivácie. Ak sýtím hladného síce s premáhaním, a preto, lebo mi to káže hlas povinnosti vo mne, ale zároveň hoci aj s nevedomenou pohnútkou, že sa mi raz dostane za to odmeny, moje konanie zase nie je mravné, ale zisťné⁷³.

Týmto príkladom Münz demonštruje Kantovo konštatovanie, podľa ktorého jestvuje „rozdiel medzi vedomím, že sme konali *podľa povinnosti* a *z povinnosti*, t. j. z úcty k zákonu, pričom prvé (legalita) je možné, aj keby určovateľmi vôle boli len sklony, kým druhé (*moralita*), morálna hodnota sa musí vkladať len do toho, že konáme z povinnosti, t. j. len kvôli zákonu“⁷⁴. Podľa Kanta tak „*povinnosť je nevyhnutnosť konať z úcty k zákonu*“⁷⁵, a teda až keby človek konal „bez akejkolvek náklonnosti, iba z povinnosti, tak až teraz by jeho konanie malo svoju pravú morálnu hodnotu“⁷⁶.

Vandrák sa s Kantovým chápaním povinnosti takmer plne stotožňuje. Tvrdí, že len „**mravným zákonom prikazovaný čin je mravnou povinnosťou**“⁷⁷, pričom povinnosť podľa neho musí mať nasledujúce vlastnosti:

- 1) musí byť **nevyhnutnosťou** konania [...] a nie milosťou, priazňou, obľúbenosťou, sympatiou, súcitom, žiaľom a pod.; musí byť
- 2) **mravným zákonom** prikazovanou nevyhnutnosťou, teda nie fyzickou, ale mravnou nutnosťou, čiže ‚tak treba‘ (sollen, nicht müssen);
- 3) **všeobecnosťou** [...] natoľko, že čo je raz skutočne povinnosťou, to musí v každom čase zaväzovať ľudí každého druhu, postavenia, veku zároveň a na každého sa vzťahovať;
- 4) **nezanedbateľnosťou** a takou bezvýnimočnou platnosťou, že medzi splnením a zanedbaním povinnosti neostane iný rozdiel ako medzi dobrým a zlým

at the Evangelical College in Prešov, Slovakia, *ibid.*, s. 3690.

⁷³ Münz, T.: Kantova kritika praktického rozumu, *ibid.*, s. 12.

⁷⁴ Kant, I.: *Kritika praktického rozumu*, *ibid.*, s. 101.

⁷⁵ Kant, I.: *Základy metafyziky mravov*, *ibid.*, s. 24

⁷⁶ *Ibid.*, s. 22.

⁷⁷ Vandrák, A.: Prvky filozofickej etiky, *ibid.*, s. 197.

skutkom⁷⁸.

Prvá vlastnosť mravnej povinnosti je celkom v súlade s tým, ako jej rozumie Kant. Morálne konanie je totiž konaním z povinnosti preto, lebo nie je determinované empiricky a patologicky, sklonmi, túžbami či pocitmi (pozitívnymi alebo negatívnymi). Rovnako druhá vlastnosť povinnosti je v súlade s Kantovou etikou. A hoci sme v predchádzajúcej časti tohto textu uviedli, ako si to všimli aj iní autori, že Vandrákovi pri etickom konaní, na rozdiel od Kantovho nútenia, neprekáža dobrovoľnosť, pri rozpracovaní povinnosti si už zrejme uvedomuje, že samotný tento pojem implikuje nevyhnutnosť, a teda nútenie, hoci nie externé, ale nútenie naším rozumom. Tento metodologicky nedôsledný rozpor medzi akceptáciou dobrovoľnosti pri problematike imperatívu na jednej strane a súčasne uvedomovaním si nevyhnutnosti pri problematike povinnosti na strane druhej však Vandrák nikde nevysvetľuje. Kantovská je napokon aj tretia vlastnosť povinnosti, do ktorej Vandrák zahrnul univerzalizmus Kantovej etiky. Vandrák ho však na rozdiel od Kanta nikde nevysvetľuje a znalcov Kantovej filozofie tak iba necháva tušiť (hoci nie celkom odôvodnene), že aj tento univerzalizmus vyplýva z racionalistického založenia jeho etiky. Prekvapivá je pritom štvrtá vlastnosť povinnosti, ktorá sa javí ešte striktniejšia, než je to v Kantovej – už samej osebe nesmierne striktné – etike. Kant totiž nikde netvrdí, že konanie, ktoré nie je konaním *z povinnosti*, je vyslovene zlé či amorálne. Také konanie jednoducho nie je vecou čistého morálneho posúdenia. Ak človek koná *v súlade s povinnosťou* alebo *podľa povinnosti*, t. j. ak je jeho konanie napríklad *legálne*, nie je hneď preto zlé. Je imorálne, nie amorálne, pretože podľa Kanta má konanie morálnu hodnotu iba vtedy, ak človek koná *z povinnosti*. Vandrák tak preberá Kantovu náuku o povinnosti, avšak radikalizuje ju ešte výraznejšie než samotný Kant.

To by v kontexte rozvíjania kantovských motívov nebolo ničím zásadným. Práve pri problematike povinnosti sa však začína objavovať Vandrákov nekonzekventný a ničím nepodložený odklon od Kanta. Mohlo by ísť o zaujímavý prvok Vandrákovej etiky, ak by bol dostatočne argumentačne podložený. V kontexte rozvíjania Kantovej etiky však pôsobí značne nekoherentne, pretože spočíva v lapsuse, na ktorý upozornil už Gluchman, keď napísal, že „u Vandráka popri dominujúcich kantovských témach a motívoch sa objavujú aj anticke“⁷⁹, ako aj to, že „Vandrák spája dve značne vzdialené (asi nielen časovo vzdialené) stanoviská“⁸⁰. V prípade povinnosti, ktorú Vandrák chápe evidentne kantovsky, sa totiž zamerail aj na jej rôzne pramene a ich reflexiu v rozličných filozofiách. Na tomto mieste nachádzame aj jeden z dvoch explicitných odkazov na Kanta, nachádzajú-

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Gluchman, V.: Vandrákovo dielo Prvky filozofickej etiky, *ibid.*, s. 123.

⁸⁰ Ibid.

cich sa vo Vandrákovom texte. Vandrák tu síce uznáva racionálny prameň povinnosti, keď píše: „Pôvod základných etických právd, odvodených z čistého rozumu prvý dôkladne ukázal Kant a jeho skutoční žiaci to potvrdili, učiac: že to [...] čo má byť oprávnené, cnostné, čestné, to je všeobecne dobré a platné, čo je ľudská dôstojnosť a duševná krása, to môžeme spoznať iba prostredníctvom nášho **rozumu**“⁸¹. Vzápätí nato však, zjavne dištancujúc sa od rozličných vymedzení prameňov povinností, zahŕňajúc Kantov racionalizmus, uvádza: „Čo sa nás týka, my [...] akceptujeme jedine hlavnú myšlienku kalokagatie [...] = duševnej krásy a dobroty, svojimi činmi sledujúc usmernenia ľudskej dôstojnosti, čistej lásky a úprimnej milosrdnosti“⁸². Je to myšlienka, ktorá v kantovskom kontexte pôsobí značne rušivo, o to viac, že tento zvrat vo výklade sa Vandrák nijako neunúva vysvetliť. Ak by totiž svoju etiku zakladal na antických etických princípoch, iba zložito by ju dokázal zosúladiť s kantovskou idealistickou a formalistickou etikou. Uvedený príklad neodôvodneného odklonu od Kantovej etiky tak konkrétne ilustruje Gluchmanovo stanovisko, podľa ktorého Vandrák nikde nezrejmuje spojenie antickej a kantovskej etiky⁸³. Tento príklad však nie je ojedinelý. Kým doteraz sme pozorovali snahu o kantovské formovanie Vandrákovej etiky, ako sa ukazuje, jej koncipovanie v kantovskom duchu nie je také univerzálne. Popri dominantných kantovských motívoch totiž vo Vandrákovej etike nachádzame aj iné, napríklad antické. A je isté, že tu nejde iba o kontingentne akcentovanú kalokagatiu.

Sloboda

Povinnosť zďaleka nie je jedinou etickou témou, v ktorej sa Vandrák pokúša ne-súrodo zmiešavať kantovské motívy s inými. Ďalšou je nepochybne sloboda, slobodná vôľa a autonómia, ktoré taktiež tvoria fundament Kantovej etiky. Viacerí interpretátori Vandrákovej etiky sa však zhodujú na tom, že chápanie slobody Vandrák preberá od Kanta. Podľa Zákutnej napríklad „Vandrák odkazuje priamo na Kanta tvrdiac, že iba autonómny agens je slobodný“⁸⁴. Gluchman zasa uvádza, že „Vandrákov názor na slobodu vôle zodpovedá duchu Kantovej etiky“⁸⁵. Dupkala ako ilustráciu Vandrákovho ovplyvnenia Kantom, ale – čo bude bližšie pravde – aj Friesom, uvádza Vandrákove tvrdenia, podľa ktorých „podmienkou *skutočnej* mravnosti a morálky vôbec je *autonómia*, resp. sloboda vôle“⁸⁶. A vskutku,

⁸¹ Vandrák, A.: Prvky filozofickej etiky, *ibid.*, s. 188.

⁸² *Ibid.*

⁸³ Gluchman, V.: Vandrákovo dielo Prvky filozofickej etiky, *ibid.*

⁸⁴ Zákutná, S.: Andrej Vandrák's Elements of Philosophical Ethics as a Reflection of Kant's Philosophy at the Evangelical College in Prešov, Slovakia, *ibid.*, s. 3690.

⁸⁵ Gluchman, V.: Vandrákovo dielo Prvky filozofickej etiky, *ibid.*, s. 125.

⁸⁶ Dupkala, R.: Ohlas Kantovej praktickej filozofie na ev. kolégiu v Prešove, *ibid.*, s. 92.

Vandrák vo svojej etike rozvíja problematiku slobodnej vôle, dokonca *zdanlivo* kantovským spôsobom. Za silu, ktorá „spochybňuje nároky všetkých inštinktov a podriaďuje ich svojim vlastným cieľom“⁸⁷, totiž považuje „**dobrovoľne pôsobia-cí rozum**“⁸⁸. Ten vymedzuje ako „teritórium slobodnej vôle“⁸⁹, čím nastoľuje kantovskú dichotómiu spočívajúcu v tom, že kým pôsobenie rozumu sa chápe ako oblasť *slobody*, tak napríklad inštinkty, o ktorých píše Vandrák, sú v protiklade k tomu opačnou oblasťou. Kant by povedal, že sú sférou prírody. Tento kantovský motív Vandrák rozvíja nasledovne:

Idea mravného zákonodarstva, ktorá je sprevádzaná nutnosťou, a idea slobody, ktorej požiadavkou je môcť činiť to alebo ono, tak alebo inak, sa na prvý pohľad zdajú byť v nesúlade. Avšak, bližšie skúmajúc vzťahy, ľahko sa presvedčíme o opaku. Predovšetkým totiž toto zákonodarstvo ako autonómia, alebo sebauzákonenie, je celkom iné ako nutnosť prírodných javov. Povaha tamtoho je ‚tak treba‘; tohto nevyhnutnosť⁹⁰.

Vandrák sa tu vyrovnáva s problémom, ktorý nastolil vo svojej etike Kant, spočívajúcom v tom, že pri bežnom chápaní donucovanie nekorešponduje so slobodou. V prípade morálky však nejde o apóriu. Hoci sa tu stretávame s nútením, predsa je to sféra slobody, lebo v morálnom konaní sme slobodní od všetkých empirických a patologických sklonov, ktoré inak pôsobia ako prirodzené determinanty nášho správania. Morálne donucovanie je nútením prekonať naše prírodné založenie, podľa ktorého konáme nevyhnutne, v ktorom iba mechanicky reagujeme na rozličné stimuly, čím sa však podľa Kanta nijako neodlišujeme od zvierat. Sféra morálky je tak sférou slobody *par excellence*. Je opakom sféry neslobody, teda prírody, keďže, ako uvádza T. Münz, Kant „postavil mravnosť proti prírode a rozdelil človeka aj z tejto stránky na dva navzájom protikladné svety: na kráľovstvo prírody, nevyhnutnosti a na kráľovstvo mravov, slobody. V prvom je človek ovládaný, v druhom vládne sám“⁹¹.

Dichotómia prírody a slobody tvorí pozadie Kantovho rozštiepenia človeka na prírodnú a slobodnú (morálnu) bytosť; na bytosť empirického, ako aj inteligibilného sveta; na fenomén a noumén. A práve tým, že človek podľa Kanta patrí do oblasti inteligibilného sveta, je ako noumén slobodný. Ak by sa vyskytoval iba ako prírodný empirický fenomén, ničím by sa nelíšil od zvierata. Preto Kant vo svojich *Základoch metafyziky mravov* napísal:

⁸⁷ Vandrák, A.: Prvky filozofickej etiky, ibid., s. 189.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid., s. 200.

⁹¹ Münz, T.: Kantova kritika praktického rozumu, ibid., s. 9.

Ako rozumná, a teda k inteligibilnému svetu prináležiaca bytosť človek nemôže myslieť kauzalitu svojej vlastnej vôle nikdy inak, než pod ideou slobody; nezávislosť od určujúcich príčin zmyslového sveta (tú rozum vždy pripisuje sám sebe) je totiž sloboda. S ideou slobody je neoddeliteľne spojený pojem *autonómie* a s ním všeobecný princíp mravnosti, ktorý je v idei základom všetkého konania *rozumných* bytostí práve tak, ako je prírodný zákon základom všetkých javov⁹².

Z Vandrákovho textu je zrejmé, že tento Kantov názor poznal, pretože práve v súvislosti s uvedeným kontextom spomenul Kanta vo svojom texte explicitne druhý a zároveň posledný raz (ak nerátame formálny odkaz na jeho etické diela a zároveň takmer permanentné, avšak implicitné rozvíjanie Kantových etických tém). Vandrák k tomu uviedol, že „Kantov názor, že len autonómne konajúci človek je slobodným, sa napokon stotožňuje so stoicizmom, lebo aj stoici požadovali čistú, cnostnú vôľu v protiklade s heteronómiou zmyslových túžob“⁹³. Nie je to však Vandrákova simplifikujúca identifikácia Kantovej a stoickej etiky, čo je tu zaujímavé, ale skôr skutočnosť, že Vandrák, napriek svojmu tvrdeniu, že rozum naproti inštinktom predstavuje sféru slobody ako základ morálky, posunul túto kantovskú myšlienku mimo Kantovho zdôvodnenia. Vzápätí po spomenutí Kanta totiž píše, že preňho

znamená sloboda psychologicky toľko, ako možnosť rozhodnutia sa pre konanie, alebo možnosť slobodnej voľby medzi konaním a nekonaním, medzi konaním takto alebo inak, teda ako samovôľa chcenia a konania, ktorá prináša čin (nie udalosť), voľbu cieľa a nástroja, ako aj zarátanie činov. A túto slobodu, ktorá zvykne byť aj surová a hriešna, chce zušľachtiť etika⁹⁴.

Je to značný posun od Kantovho chápania slobody, ak nie jeho prevrátenie. Po prvé, Vandrák slobodu nevníma eticky, ale psychologicky, čo je fundamentálny rozdiel. Po druhé, čo vyplýva z onoho prvého, etiku chápe ako nástroj na zušľachtenie slobody, ktorá sa mu odrazu javí ako mimo-etický (psychologický) fenomén. U Kanta je však sloboda tým, čo etiku funduje, nie etika tým, čo slobodu zušľachťuje. Kant by Vandrákovu explanačiu slobody nebol ochotný pripustiť. Sám totiž jasne uviedol, že mnohí slobodu považujú

za *psychologickú* vlastnosť, ktorej vysvetlenie závisí len od dôkladnejšieho výskumu *povahy duše* a pohnútok vôle, a nie za *transcendentálny* predikát kauzality bytosti, čo patrí ku zmyslovému svetu [...], a rušia tak nádherný objav, ktorý nám prostredníctvom morálneho zákona umožňuje čis-

⁹² Kant, I.: *Základy metafyziky mravov*, ibid., s. 83.

⁹³ Vandrák, A.: *Prvky filozofickej etiky*, ibid., s. 202.

⁹⁴ Ibid.

tý praktický rozum, totiž objav inteligibilného sveta uskutočnením inak transcendentálneho pojmu slobody, a tak rušia aj sám morálny zákon, ktorý vôbec nepredpokladá nijakého empirického určovateľa⁹⁵.

Kant vo svojich etických dielach vykladá slobodu omnoho subtilnejšie a nepodlieha triviálnemu psychologizmu, pretože pojem slobody chápe transcendentálne. Kým Vandrák ju chápe ako možnosť niečo konať, chcieť či niečím svojvoľne disponovať, Kant v tom vidí redukcionizmus slobody, ktorú sám umiestňuje z prírodného do inteligibilného sveta, a nie je ochotný pripísať ju človeku ako fenomenálnej, teda empiricky a patologicky determinovanej, ale iba ako inteligibilnej, noumenálnej bytosti. Ak totiž podľa Kanta chceme slobodu „zachrániť, nezostáva nám nič iné ako pripísať súcno nejakej veci, pokiaľ je určovateľné v čase, a teda aj kauzalitu podľa zákona *prírodnej nevyhnutnosti, len javu, kým slobodu pripísať tej istej bytosti ako veci osebe*“⁹⁶. Na rozdiel od Vandráka Kant pracuje so slobodnou vôľou tak, že ju vníma „ako celkom nezávislú od prírodného zákona javov, totiž od kauzálneho zákona, prípadne od ich vzájomného vzťahu. Takáto nezávislosť sa však nazýva *slobodou* v najprisnejšom, t. j. transcendentálnom zmysle“⁹⁷.

Do prírodného zákona javov však podľa Kanta spadá aj psychologické založenie človeka, ktoré je taktiež determinované prírodnou kauzalitou, čo vysvetľuje na báze časovej následnosti javov:

Ak majú [...] určujúce predstavy dôvod svojej existencie predsa len v čase, a to v *predchádzajúcom stave*, dôvod tohto stavu zase v *predchádzajúcom* atď., tak, hoci sú tieto určenia vždy vnútorné, hoci ich kauzalita je psychologická, a nie mechanická, t. j. hoci vytvárajú konanie predstavami, a nie telesným pohybom, sú to vždy *určujúce dôvody* kauzality bytosti, ktorej súcno je určovateľné v čase a podlieha nevyhnutným podmienkam minulosti. Ak má teda subjekt konať, *nie sú už v jeho moci*, psychologicky sú síce slobodné (ak chceme toto slovo použiť na čisto vnútorné zreteženie duševných predstáv), ale prírodne nevyhnutné. Takto neponechávajú nijakú *transcendentálnu slobodu*, ktorá musí byť myslená ako nezávislosť od všetkého empirického⁹⁸.

Bez podmienky transcendentálnej slobody však podľa Kanta nie je možná nijaká morálka. Vandrák sa tak od Kantovho chápania slobody ako fundamentu morálky odkláňa značným spôsobom, čím sa z hľadiska Kantovej etiky dostáva do pozície, v ktorej človeka redukuje – ako vraví Kant s odvolaním sa na Leib-

⁹⁵ Kant, I.: *Kritika praktického rozumu*, ibid., s. 113.

⁹⁶ Ibid., s. 114.

⁹⁷ Ibid., s. 50.

⁹⁸ Ibid., s. 115.

niza – na „*automaton spirituale*“⁹⁹, pretože keby bola sloboda iba psychologická, a nie transcendentálna, „nebola by v podstate lepšia než sloboda otáčavého ražňa, ktorý sa po natiahnutí tiež pohybuje sám“¹⁰⁰.

Od Kantovho formalizmu k estetike existencie

Vandrákove posuny od Kanta nie sú v kontexte jeho etiky bezvýznamné, pretože ukazujú, že hoci je východiskom Vandrákovej etiky tá Kantova, nemieni absolútne akceptovať jej formalizmus ani čisto racionalistické založenie. Hoci po vzore Kanta Vandrák odmieta v etike epikureizmus, rovnaký „extrém“ preňho predstavuje aj „**etická chladnosť**“ (rigorismus), ktorá je prenasledovateľom každej radosti zo života a biednym nešikovným hlásateľom potreby zničenia zmyselnosti¹⁰¹, aj keď je pravdou, že Kant sa nepokúšal zmyslovosť „zničiť“, ale od nej v etike abstrahovať, t. j. založiť ju na princípoch čistého praktického rozumu. Vandrákova etika sa však tomuto racionalizmu vzdáľuje, a preto mu neprekáža formulovať myšlienku, ktorú by sme v Kantových etických dielach nenašli. Vandrák totiž píše: „sú to inštinkty, vzplanutia srdca, od ktorých závisí celý praktický život, jeho prejavy, ciele, váha a hnutia“¹⁰². S tým by sa hádam ešte stotožnil aj samotný Kant, ktorý si uvedomoval, že konanie človeka je determinované jeho empirickým založením. Vandrák však napriek kantovskému obsahu svojej etiky práve toto empirické založenie vníma ako fundament, z ktorého má vyrastať etika, keď dodáva: „Aj preto musí každá etika vychádzať zo skúmania inštinktov, zmýšľania alebo zo spoznávania sklonov a túžob srdca, predmetov jeho lásky alebo nenávisť, cieľov jeho prianí a snažení, slovom, zo spoznávania toho, čo má byť tým, čo zaujíma dušu a čomu ona dáva hodnotu“¹⁰³. Popri zmýšľaní sa tu objavujú inštinkty, sklony a túžby, žiadostivosť či priania. Práve tie určujú u Vandráka morálnu hodnotu. O niečo ďalej to ešte zdôrazňuje, keď uvádza:

Radosti života, radostný pôžitok, nádhera sú tým, po čom tu prahne duša, a keď sa na vec pozrieme biologicky, nie je to nič také, čo by eticky bolo vôbec treba alebo bolo možné zatradiť. Dokonca, tieto zmyslové potreby patria ako nevynechateľné podmienky k plnému, mocnému a krásnemu rozvoju nášho života. Vymretá láska života alebo práve nenávidenie toho, čo potešuje zrak, sluch, etc., vôbec vyhýbanie sa radostnému užívaniu blaha života, sú istými znakmi chorého alebo degenerovaného života. Tí, čo chcú tieto zo života vymazať, [...] chcú mať z človeka sochu. Netreba ich vyničiť,

⁹⁹ Ibid., s. 116.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Vandrák, A.: Prvky filozofickej etiky, ibid., s. 185.

¹⁰² Ibid., s. 179.

¹⁰³ Ibid.

ale ich riadiť, nie nimi pohŕdať, ale vážiť ich na správnych váhach¹⁰⁴.

Vandrák teda nazerá na – kantovsky povedané – patologické sklony biologic-ky, čo je iste správne, hneď však dodáva, že ich eticky nie je potrebné zatracovať. Jeho etika od nich nechce abstrahovať. Platí pre ne to, čo u Vandráka platilo pre slobodu. Tak ako ju, aj tieto patologické sklony má etika zušľachtiť.¹⁰⁵

To však nie je kantovský postoj. Ani Kant pochopiteľne nebol natoľko jednostranným mysliteľom, že by predpokladal, že patologické sklony či empirické založenie človeka je potrebné vykynožiť. Zreteľne si uvedomoval ich biologickú nevyhnutnosť a dokonca ich bol ochotný pripustiť ako istý elementárny predpoklad rozvoja morálky. Kantov postoj je však v tomto smere pragmatický: „Zabezpečí si vlastnú blaženosť je povinnosť (aspoň nepriamo), lebo nedostatok spokojnosti so svojím stavom by sa pod tlakom mnohých starostí a neuspokojených potrieb ľahko mohol stať veľkým *pokúšením prekročiť povinnosť*“¹⁰⁶. U Kanta však etika nevychádza z blaženosti ani zo skúmania empirických pohnútok. Jeho tvrdenie iba znamená, že určitá miera blaženosti je nevyhnutná na to, aby človek nebol zvädzaný k nemorálnemu zmýšľaniu a konaniu. Vandrák od Kanta je nepochybne zaujímavým dôkazom snahy o samostatné premýšľanie o etických témach, avšak snahy nie celkom vydarenej. Ako sme totiž videli, Vandrák preberá mnohé témy od Kanta a pokúša sa ich rozvíjať kantovským spôsobom. Napríklad keď píše o mravnom zákone alebo o kategorickom imperatíve, na ktorých chce zakladať svoju etiku. Dôraz na inštinkty, sklony, túžby, žiadostivosť či prania však v kontexte kantovského výkladu opäť nie je dôsledne vysvetlený. Kant pritom celkom zrejme uviedol, že na tom, čo ako východisko etiky postulujeme Vandrák, nemožno žiadnu etiku založiť, keď napísal: „*Empirické princípy* nikdy nie sú vhodné na to, aby boli základom morálnych zákonov. Všeobecnosť, s akou majú platiť pre všetky rozumné bytosti bez rozdielu [...] totiž odpadá, ak sa ich základ prevezme zo *zvláštného usporiadania ľudskej prirodzenosti* alebo z náhodných okolností, do ktorých je zasadená“¹⁰⁷. K tomu ešte dodal: „Najviac zavrnutiahodný je však princíp *vlastnej blaženosti*, [...] lebo mravnosti podkladá impulzy, ktoré ju skôr podkopávajú a ničia celú jej vznešenosť“¹⁰⁸. Toto konštatovanie nachádzame ešte zreteľnejšie v *Kritike praktického rozumu*: „Pravým opakom princípu mravnosti je, ak určovateľom vôle robíme princíp *vlastnej blaženosti*“¹⁰⁹.

V kontexte kantovského rozvíjania Vandrákovej etiky je potom paradoxom, že to, čím sa má podľa Vandráka zaoberať etika, Kant z etiky explicitne vylú-

¹⁰⁴ Ibid., s. 180.

¹⁰⁵ Ibid., s. 202

¹⁰⁶ Kant, I.: *Základy metafyziky mravov*, ibid., s. 23.

¹⁰⁷ Ibid., s. 71.

¹⁰⁸ Ibid., s. 71 a n.

¹⁰⁹ Kant, I.: *Kritika praktického rozumu*, ibid., s. 57.

čuje. Má sa tým zaoberať odlišná disciplína, totiž empirická psychológia, ktorú sa zrejme Vandrák pokúša zakomponovať do svojej *etickej* práce. Medzi týmito disciplínami je však podľa Kanta fundamentálny rozdiel:

V praktickej filozofii, kde sa nemáme zaoberať tým, aby sme si osvojili základy toho, čo *sa deje*, ale zákony toho, čo *sa má diať*, aj keby sa to hneď nikdy nedialo, t. j. objektívno-praktické zákony, nepotrebujeme skúmať základy toho, prečo sa niečo páči alebo nepáči, ako sa líši potešenie z číreho pocitu od vkusu a či sa tento vkus líši od všeobecného záľubenia rozumu, v čom spočívajú pocity príjemna a nepríjemna a ako z nich vznikajú žiadostivosti a náklonnosti, a z týchto potom, za spolupôsobenia rozumu, maximy; to všetko totiž patrí k empirickej náuke o duši¹¹⁰.

Vandrákova etika sa tak stáva prípadom takej disciplíny, na ktorú Kant upozornil vo svojich *Základoch metafyziky mravov*, keď napísal, že „nejaká zmiešaná mravouka zostavená z citových a náklonnostných impulzov a súčasne z rozumových pojmov musí spôsobiť, že ľudská myseľ bude *rozkolísaná* medzi pohnútkami, ktoré nemožno podriaďiť nijakému princípu a ktoré iba náhodou môžu viesť k dobru, často však aj k zlu“¹¹¹. Ako sa zdá, hoci Vandrák zohľadnil vo svojej etike viaceré kantovské témy a pojmy, na tento poznatok nebol ochotný pri koncipovaní svojej etiky prihliadať.

Skutočnosť, že Vandrák svoju etiku zakladá na inštinktoch, zaujímavým spôsobom reflektovala Sošková, poukazujúc na to, že Vandrák sa do svojej etiky pokúšal integrovať estetické témy: „Spojenie estetického a etického môžeme najlepšie identifikovať prostredníctvom inštinktov, ktoré diferencuje a hierarchizuje“¹¹². Sošková tiež uvádza: „Ak sa pozrieme na Vandrákovu vnútornú štruktúru etiky, zistíme, že jej súčasťou je časť poznatkov (princípov, ideí, právd, noriem), ktoré poskytuje estetika, respektíve časť estetiky je súčasťou etiky“¹¹³. V jednej zo svojich starších štúdií na toto prepojenie etického a estetického upozornil už aj Mészáros, podľa ktorého Vandrák

estetično neurčuje abstraktno-všeobecne, ale spája ho s fyziologickými, biologickými, geografickými podmienkami i národnými dispozíciami a vlastnosťami; preto sa musí estetično utvárať a prejavovať predovšetkým v charaktere a životnom štýle ľudí. Prirodzená krása, ktorá sa v spoločenskej existencii prejavuje ako krása života [...] vystupuje u Vandráka ako es-

¹¹⁰ Kant, I.: *Základy metafyziky mravov*, ibid., s. 54 a n.

¹¹¹ Ibid., s. 37.

¹¹² Sošková, J.: Estetika ako filozofia cieľov v chápaní Andreja Vandráka. In: *Studia aethetica III. Kapitoly k dejinám estetiky na Slovensku II*. Ed. J. Sošková. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 1999, s. 27.

¹¹³ Ibid., s. 26.

tetický svet človeka, ktorého uskutočnenie je úlohou výchovy a kultúry¹¹⁴.

Akokoľvek nekoherentný a nezdôvodnený odklon od Kantovho racionalizmu, či už friesovským zavedením psychologizmu do etiky, alebo návratom k ideám antickej morálky, by teda mohla vysvetľovať Vandrákova snaha prepojiť etiku s estetikou. Ukazuje sa tým, že Vandrákovou intenciou nebolo byť nekritickým epigónom svojho inšpirátora, Kanta. Vo svojej etike chcel totiž „to, čo Kant oddeľoval a rozlišoval (zmyslovosť, zvyky a rozum) znovu spojiť“¹¹⁵. Práve pre spojenie etického s estetickým sa nemieni vzdať sklonov, ktoré Kant nazýva patologickými, pre toto spojenie Vandrák požaduje ich kultiváciu. Napriek tomu, že svoju etiku prezentuje prostredníctvom kantovských pojmov – že ju zakladá na mravnom zákone a kategorickom imperatíve, že rozlišuje medzi morálnym zmýšľaním a legálnym konaním –, má jeho etika ešte ďalšiu stranu. Popri kantovskom obsahu sa jej snaží prisúdiť estetický obsah, etika sa preňho stáva estetikou existencie. Preto do svojej etiky zavádza pojmy ako „duševný **pôvab, krása, slušnosť, dekórum, vzdelanosť, výchova, duševná krása** a ktorých odmenou v spoločenských kruhoch je **oblúbenosť** a zvlášť **váženosť** (honoratio). Krása je tu vždy duševným prvkom: môže sa však prejavovať aj navonok, akoby stelesnene, v slove a v čine, vo svojom správaní a vonkajších znakoch, vo všetkých vzťahoch života“¹¹⁶. Táto duševná estetika sa tak podľa Vandráka môže materializovať v telesnej a sociálnej rovine. Počiatok týchto estetických vlastností nachádza v tom, čo považuje za východisko svojej etiky, totiž v inštinktoch a pudoch: „Ako materiál a predmet vyžadovaný k tomuto pôvabu majú slúžiť všetky elementy duchovného života, zvlášť pôsobenie pudov“¹¹⁷. Len ich etickou kultiváciou možno dospieť ku kráse života, preto Vandrák o etike uvádzal, že je prostriedkom zušľachtovania týchto empirických sklonov. Implicitne tak vo svojej etike Vandrák paralelne s nepopierateľným kantovstvom rozvíja starú tému antickej filozofie. Etiku totiž rozpracúva zároveň ako estetiku existencie.

Namiesto záveru: Filozofia Immanuela Kanta na Inštitúte filozofie Prešovskej univerzity

Vandrák nikde nevysvetľuje, ako sa dajú prepojiť tieto tak obsahovo odlišné stanoviská, a nič ani nenaznačuje, že by toto spojenie považoval za problematické. Napriek všetkému je však nepopierateľné, že Vandrák vo svojej etike dominantne

¹¹⁴ Mészáros, O.: Filozofia Andreja Vandráka, *ibid.*, s. 749.

¹¹⁵ Sošková, J.: M. Greguš versus A. Vandrák. Dve podoby chápania Kantovej estetiky a etiky v Prešove v 19. storočí, *ibid.*, s. 29.

¹¹⁶ Vandrák, A.: Prvky filozofickej etiky, *ibid.*, s. 223.

¹¹⁷ *Ibid.*, s. 225.

čerpá z Kantovej etiky, Kantom rozvíjaných tém a z Kantovej etickej terminológie, teda z etiky, s ktorou sa na mnohých miestach svojej práce – ako sme sa pokúsili dokázať – do značnej miery identifikuje. Rovnako nepopierateľné je však aj to – ako sme sa taktiež pokúsili dokázať –, že Vandrák jednostranne neprijíma Kantov racionalizmus a formalizmus, pretože do etiky zavádza psychologizmus a estetizuje ju. I keď Vandrák rozpracúva svoju etiku z rozdielnych stanovísk, jeho učebnica nepochybne dokazuje to, že na Prešovskom kolégiu v 19. storočí mala silný vplyv Kantova filozofia, s ktorou bol Vandrák dobre oboznámený – kantovské filozofovanie má teda v Prešove dlhodobú tradíciu. Rovnako to dokazuje, že hoci tu bola Kantova filozofia – aj pod vplyvom Vandráka – dominantnou filozofiou, Vandrák nebol ochotný byť prostým epigónom Kanta. Jeho pokus zosúladiť analyzované stanoviská dokazuje, že hoci bol Kant zásadným inšpirátorom jeho etiky, predsa len k jeho autorite nepristupoval dogmaticky a pokúšal sa ho premyslieť. Rovnako mu neprekážalo v určitých momentoch sa od neho dištancovať. Prešovským študentom nechcel Kanta iba sprostredkovať, chcel s ním tiež diskutovať. Nechcel ho len slepo nasledovať. Andrej Vandrák chcel filozofovať *spolu* s Immanuelom Kantom.

Od pôvodného publikovania Vandrákových *Prvkov filozofickej etiky* – práce, ktorá študentom Prešovského kolégia sprostredkovala v 19. storočí Kantovu etiku – uplynulo v roku 2018 176 rokov. V našom regióne už najvyššie filozofické vzdelanie neposkytuje kolégium, ale univerzita, ktorá v stredoeurópskom priestore právom zaujala významné postavenie. Ako uvádza jej súčasný rektor, Peter Kónya, súčasná Prešovská univerzita „nadviazala aj na viac ako tri storočia sa vinúcu tradíciu vysokoškolského vzdelávania v našom meste. Na jej začiatku stálo Kolégium hornouhorských stavov, ktoré od r. 1667 poskytovalo najnižší stupeň vysokoškolského vzdelania v teológii, práve a filozofii“¹¹⁸. Integrálnou súčasťou Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity je aj Inštitút filozofie, ktorý nadväzuje na túto dlhodobú tradíciu filozofovania v Prešove, ktorá sa aj podľa súčasného dekana Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, Vasilu Gluchmana, „viaže predovšetkým na tzv. prešovskú školu. Toto pomenovanie sa používa pre evanjelické kolégium, ktoré vzniklo v roku 1667 a s prestávkami fungovalo v rozličných podobách až do polovice 20. storočia“¹¹⁹. V kontexte Kolégia bol významnou persónou jeho profesor a rektor, Andrej Vandrák, pod vplyvom ktorého sa v 19. storočí na Kolégiu dominantne rozvíjala kantovská filozofia. Jeho myslenie stojí za filozofickú analýzu, pretože reprezentuje intelektuálnu tradíciu,

¹¹⁸ Kónya, P.: K univerzitnému jubileu – príhovor rektora, *ibid.*, s. 7.

¹¹⁹ Gluchman, V.: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. In: *Prešovská univerzita v Prešove (1997 – 2017). Pamätnica k 20. výročiu vzniku univerzity*. Eds. L. Suhányi, – P. Zubaľ – G. Fecková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017, s. 92.

na ktorú – okrem iných – nadväzuje aj súčasný Inštitút filozofie, na ktorom sa už mnoho rokov intenzívne báda práve v oblasti Kantovej filozofie. Dokladajú to nespočetné medzinárodné konferencie, zahraničné vzťahy, výskumné projekty, filozofické publikácie, pracovné zameranie viacerých pracovníkov inštitútu, ako aj pravidelné publikovanie periodika, ktoré sa na svojich stránkach venuje odkazu königsberského filozofa.¹²⁰ Výstižne to pri príležitosti založenia časopisu *Studia Philosophica Kantiana* opísal F. Mihina:

Ak sa v časovej špirále presunieme o takmer dve storočia, zistíme, že všetko sa zmenilo – na nepoznanie. Čosi však predsa len nie. V posluchárňach už nie *Kolégia*, ale univerzity sa pohybujú síce takmer vo všetkom iní, odlišní ľudia, ale v istom zmysle aspoň trochu tým *dávnym* podobní. Malú časť spomedzi mnoho-, mnohonásobne väčšieho počtu študentov zaujíma ten istý Königsbergčan, jeho dielo, odkaz, ktorý nezostarol, ktorý nepodlieha zrýchlenému rytmu plynutia času¹²¹.

Podľa Mihinu je preto uvedený časopis „plodom uváženeho rozhodnutia pokračovať v tradíciách, ktoré sú dostatočne ukotvené v intelektuálnom prostredí utváranom akademickým prostredím šarišskej metropoly Prešova“¹²².

Súčasný kantovský univerzitný výskum, za ktorým stojí dlhodobá filozofická iniciatíva Ľubomíra Belása a jeho spolupracovníkov – výskum, ktorý je na rozdiel od myslenia pestovaného na Kolégiu značne systematickejší, plodnejší aj relevantnejší a právom si zaslúži prívlastok „vedecký“ – nemožno objektívne porovnávať s myslením, ktoré reprezentuje Vandrákova učebnica etiky. Niekdajšiemu kantovskému mysleniu je však predsa len v čomsi podobný. Totiž hoci sa aj v súčasnom výskume považuje Kant za zásadnú filozofickú autoritu, z ktorej myslenia môžu i dnes bohato čerpať súčasné generácie pri riešení aktuálnych filozofických problémov, ani tento výskum nemá ambíciu byť epigónsky, nechce Kanta iba reprodukovat'. Naopak, chce nad súčasnými problémami do hĺbky premýšľať *spolu* s Immanuelom Kantom. Práve tým nám súčasný kantovský výskum na Inštitúte filozofie trochu pripomína Vandrákovho ducha a s ním aj tradície, ktoré sa s prešovským filozofovaním oddávna spájajú. Práve vďaka Inštitútu filozofie je preto kantovská tradícia filozofovania ako dominantná tradícia vysokoškolského či vyššieho vzdelávania v Prešove už od konca 18. storočia stále aktuálna. Preto je tiež zásluhou Inštitútu filozofie, že vďaka jeho kantovskému výskumu možno nepochybne konštatovať kontinuitu, ktorú nachádzame vo vysokoškolskom vzdelávaní v Prešove, keď uvažujeme o vzťahu súčasnej Prešovskej univerzity k svojmu

¹²⁰ Belás, Ľ. – Zákutná, S.: Kantian Research in Slovakia. In: *Con-Textos Kantianos. International Journal of Philosophy*, 2016, č. 4, s. 180 – 183.

¹²¹ Mihina, F.: *Studia Philosophica Kantiana* (Signum Laudis Majstrovi), *ibid.*, s. 7 a n.

¹²² *Ibid.*, s. 6.

niekdajšiemu predchodcovi, Prešovskému kolégium.

Príspevok je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0880/17 *Filozofia dejín v osvietenstve: Dejiny ako fundamentálny moment sebainterpretácie človeka v kontexte filozofie 18. storočia*.

Abstrakt

K tradícii kantovského filozofovania v Prešove: Etika Andreja Vandráka

Počiatok vysokoškolského vzdelávania v Prešove sa spája s Prešovským evanjelickým kolégiom, ku ktorého intelektuálnym tradíciám patrí od konca 18. storočia záujem o Kantovu filozofiu. Ten sa odráža aj v učebnici *Prvky filozofickej etiky*, napísanej rektorom Kolégia, Andrejom Vandrákom. Štúdia predstavuje komparatívnu analýzu Kantových etických diel a Vandrákovej učebnice a dospieva k záveru, že hoci bol Vandrák vo svojej etike zásadne ovplyvnený Kantom, nemal ambíciu byť jeho pasívnym epigónom, ale pokúšal sa aktívne premýšľať spolu s ním. Ako autor prízvukuje, ide o intelektuálnu tradíciu, na ktorú nadväzuje aj súčasný kantovský výskum Inštitútu filozofie Prešovskej univerzity v Prešove.

Kľúčové slová: Kant, Vandrák, etika, zmýšľanie, legalita, moralita, mravný zákon, kategorický imperatív, povinnosť, sloboda, Prešovské evanjelické kolégium, Prešovská univerzita v Prešove.

Abstract

On the Tradition of Kantian Philosophy in Prešov: Andrey Vandrák's Ethics

The beginning of higher education in Prešov is associated with the Lutheran College of Prešov, which showed interest in Kantian philosophy already in late 18th century. This is also reflected in the book *Elements of Philosophical Ethics*, written by the rector of the College, Andrej Vandrák. The study presents a comparative analysis of Kant's ethical works and Vandrák's textbooks and concludes that although Vandrák's ethics was strongly influenced by Kant, he had no ambition to become his passive epigon, but that he rather attempted to actively think along with him. As the author emphasized, it is merely an intellectual tradition, to which the current research of the Institute of Philosophy of the Prešov University in Prešov is a follow-up.

Keywords: Kant, Vandrák, ethics, thoughts, legality, morality, moral law, categorical imperative, obligation, freedom, Prešov Evangelical College, University of Prešov in Prešov.

Mgr. Lukáš Švihura

Inštitút filozofie

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Prešov, Slovenská republika

lukas.svihura@smail.unipo.sk